

Kritika

könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv

Bányai János

Szomorún, könnyedén

Varró Dániel: *Szívdesszert. – kis 21. századi temegén –*.
Rácz Nóra rajzaival. Magvető, Budapest, 2007

Varró Dániel első kötete, a *Bögre azúr* 1999-ben jelent meg, ezt követte 2003-ban a *Túl a Maszat-hegyen* címen kiadott verses meseregénye. Az első kötetnek nagyon kedvező kritikai visszhangja kelt, és – ami ennél talán fontosabb – a kötet kivételes közönségsikert ért el, több kiadásban, nagy példányszámban fogyott el, sokfelé beszéltek róla, olyanok is, akik irtóznak a kortárs költészet úgymond sötétén látó, rejtélyes létértelmezésétől. A népszerűség – valljuk be – régóta nem jellemzője a költőknek, sem a verseskönyveknek, és a versolvasás sem éppen mindennapos foglalatosság manapság. Miben foglalható össze Varró Dániel versírásának rendhagyó sikere? Minden bizonnyal abban, hogy programszerűen szabadította meg a verset a hamis mélységtől és tragikusságtól, miként Parti Nagy Lajos is teszi szójátékaival és kifordított idézeteivel, de kevesebb laza játékossággal. Amivel mindketten Kosztolányinak az *Esti Kornél énekében* felmutatott keserű iróniáját idézik fel: „Jaj, mily sekély a mélység / és mily mély a sekélység / és mily tömör a hígság / és mily komor a vígság.” Abban továbbá, hogy új szerelésben szólaltatott meg hagyományos lírai témákat, legfőképpen a szerelem témáját, miközben magas szintű formakultúrával építette fel verseit, és – ami talán mindennél fontosabb – gicstől metafizikáig terjedő nyelvi fantáziával meg gazdagsággal. Varró Dániel versbeszédét oldottnak és játékosnak mondják, holott oldottsága és játékosága mögött úgy látszik, mégis mélyen megélt szomorúság és fájdalom rejtőzik, vagyis édes szavait a keserű irónia változatai teszik kevésbé áttetszővé. Erre megy ki versei új kötetének olvasói tapasztalata.

Valószínűleg széles körű várakozás előzte meg Varró Dániel új könyvének megjelenését. Kérdés azonban, hogy beváltotta-e a *Szívdezzert* című kötet a költő verseivel szemben támasztott akár kritikai, akár olvasói elvárásokat? A válaszadás előtt érdemes odafigyelni a kötet címére és alcímére is. A *Szívdezzert* kötet cím a szívből áradó édest kínálja, valamiféle nyalánkságot, ám ezzel együtt (ön)ironikus távolságtartást is. A „kis 21. századi temegén” alcím az ironikus hangütést erősít fel. A „21. századi” azt mondja, hogy a versek mostanában íródtak, a „kis” pedig azt, hogy nem túl nagy, nem terjedelmes, nem eposzi könyv a *Szívdezzert*. E kettős információnál fontosabb azonban a „temegén” új szó, mert a kötet egészét jelzi, azt, hogy itt nem másról, itt rólad és rólam, a te-ről és az én-ről lesz szó, sok-sok nyelvi és formai leleményen meg ficamon át. Kizárva tehát az oly nagy várakozással fogadott új század, de megerősítve a „kis” jelentését, ami arra is vonatkozhat, hogy ez a mi, a kettőnk – a „temegén” – világa, és minden, ami rajta kívül van, felesleges és mellékes. Nem tévedhet, aki ennek az „újszónak” jelentésére és hangulatára támaszkodva olvassa a kötet verseit.

Annyi bizonyosnak vehető, hogy most is szép számmal lesznek majd olvasói Varró Dániel új verseinek, de az is feltehető, hogy a kritika nem fogadja majd osztatlan örömmel. Az első kritikák egyike, Bedecs Lászlóé, a kötet „gyengeségeiről” is beszél, vicces jópofizásáról, fogalmazásának körülményességéről, máshol erőltettségéről... A kritikus kifogásai ellenére, írja Bedecs, Varró Dániel „laza, fiatalos” nyelvének köszönhetően „az egyébként mély, a korábbi Varró-verseknél legalábbis mélyebb tartalmak megőrzik nyitottságukat, átadhatóságukat, természetességüket”. Éppen ezért az elsónél talán kevésbé lesz népszerű az új kötet, de az is lehet, éppen ezért a kritika is tartózkodóbb lesz vele szemben. Nem azért, mintha eme „mélyebb”, de semmiképpen sem igazán mély „tartalmak” elijesztenék az olvasót, vagy fanyalgásra készítenék a kritikust, hanem azért, mert az új kötet verseiben látható változások ellenére sem szakadt el Varró Dániel első kötetének poétikájától, bár megerősíteni sem tudta azt a poétikát, legfeljebb megismételte. Van abban valami, hogy az ilyen játékos és könnyed versmondást egyszer lehet igazán működtetni, másodszorra már kopottnak és elrongyolódottnak mutatja magát. Tudhatta ezt Varró Dániel is, amikor a *Szívdezzert* verseit szigorú kötetszerkezeti vázra építette.

Ezért a *Szívdezzert* című kötet szembetűnő szerkezeti meggondoltságáról kell legelőször is szólni. Varró Dániel jól kivehetően verseskönyvet írt, nem egymáshoz szoros vagy kevésbé szoros szálakkal fűződő önálló, magukban is megálló verseket. A kötet szerkezetét szonettkoszorú fűzi egybe, és a szonettek közé ékelt versek, képvversek és töredékek, szójátékok és átírások el- lenpontozzák a szonettek viszonylagos emelkedettségét, de ugyanakkor meg is erősítik a szonetteket. A kötet versanyagának ilyen, láncszerű elrendezettsége indoklását a szerelem, mint a kötet egészét meghatározó lírai témakör

adja. A szonett és a szonettkoszorú (legtöbbször) éppen a szerelem közlésformája, ezért nem múlhatott a véletlen, hogy Varró Dániel a szerelmet a szonettel nemcsak kifejezte, hanem azonosította is. Arról pedig, hogy a lírai költészet hagyományos témáinak sorában az egyik legelső, a szerelem, hogyan írható az új költészet beszédhelyzetében, többen elgondolkodtak már, költők és kritikusok egyaránt. Ott van mindjárt a Bedecs által is előhozott példa, Petri György nagy verse, *A szerelmi költészet nehézségeiről*. Az áll Petri György versében, hogy „A szerelem nem tűri / az alapok bonyolultságát. / Tényekkel, tárgyakkal szívesen társul.” Majd így zárul a vers: „A szerelmesek is / áthasonulnak. Egyanyagúvá / lesznek e fénybeszótt / porral. A világ fénybe szótt porával.” Varró Dániel úgy ír szerelmes verset, és az egész kötetben csak szerelmes verset ír, mintha nem tudna a szerelmi költészet nehézségeiről, mintha hiánytalanul sikerült volna visszahoznia a költői beszéd körébe és érdektartományába a szerelem patinás témáját anélkül, hogy eközben átvette volna a régiek bevált gyakorlatát, miközben a kortárs költői beszédmódok drámai hangvételét is zárójelbe tette. Varró szerelmes verseiben nem retten vissza sem a vallomástól, sem az érzések bevallásától, az érzékiségtől sem, ezzel együtt a féltékenységtől sem, minderről nyíltan beszél, ahogyan nyíltan szól a szerelem hétköznapijairól is, haragvásokról és veszekedésekről, csókokról és kézfogásokról: „bőrünkéből szikra pattan, ha megfogod kezem” – írja az egyik szonettben. A szerelemmel együtt jár „A stressz, a félsz, a hiszti, a nyugók, macerák...” – ezt mondják Varró Dániel szerelmes versei. Meg azt is, hogy „A szíved az enyémmel nem kompatibilis, / és agyhullámaidnak nincs antennája bennem, / szeretkezéseinkkor összehangolhatatlan, / rejtélyes készülékek csatlakoznak össze.” Nem a minden szinten hiánytalanul beteljesülő szerelem verseit írja Varró Dániel, nem a fénybe szótt por látványát, a dolgoknak szerelmbe való áthasonulását, hanem a napi újraélésnek, a napi elválásoknak, az örömöknek, a rosszkedvnek, a mindenféle felesleges viszontagságnak naponta kitett szerelem verseit, miközben nem sokat törődik akár a giccs, akár a banális, akár a marginális határaival. Mert a szerelemben minden „áthasonul”, maguk a szerelmesek is. Sorra megszegi a „mélység” határait, és átlép a „sekélység”, a „hígság”, a „vígság” térségébe, ezzel jelzi, hogy az alapok nem bonyolultak, hogy a szerelem „tényekkel, tárgyakkal szívesen társul”. Mégsem esik akár a giccsnek, akár a banálisnak, akár a marginálisnak csapdájába, ami elsősorban versbeszéde szoros formai kötöttségeinek tudható be. A szonett szigorúan kötött szerkezet, a szonettkoszorú úgyszintén, nemigen lehet rajta változtatni, bár a verstörténet számon tart meghosszabbított szonetteket. Varró Dániel is ír tört sorú, meg meghosszabbított szonetteket, melyeknek a talpa összeér, amolyan, ahogyan ő mondja, „lábasfejű szonettek ezek”, de attól még szonettek, rimes, tizennégy, vagy huszonnyolc soros versek. De betudható ezenkívül a szerelmi líra magyar költészeti hagyományára

való nyílt rájátszásnak is. Csak két példát említek. Nem nehéz a kötet *Se óda, se bordal* című nyitóverse következő sorából: „Míg trappol a parton a tramp-li idő” kihallani a *Szeptember végén* anapesztusait, a szonettkoszorú ötödik versének soraiból: „tegnapelőtt itt hagyta a fülbevalódat a földön, / már az egész bútorzatot áttologattam azóta” pedig József Attila hexametereinek daktilusait. De hadd említsék egy harmadik példát is. Az egyik *sms*-vers sorvégein nagyon jól hallatszik a hexametert záró daktilus és spondeus, amúgy a szapphói strófa zárósora: „azt írom + most 1 smsbe / hogy beléd vagyok kedvesem esve, / vágyak dobálnak partra kivetnek / billentyűzárát oldd ki szivednek”. A „partra kivetnek” viszont felidézheti Berzsenyi (szintén Dániel) versének, az *Osztályrészemnek* első mondatát: „Partra szállottam”, annál is inkább, hiszen az is éppen szapphói mód írott vers. Ezek a formai bravúrok, mellettük a mesteri rímelés, a laza versmondatok mentik ki Varró Dániel verseit a giccs, a banális szorításából. Minden bizonnyal szándékos költői eljárás ez, semmiképpen sem múlhatott véletlenül. Valójában egyik lehetséges esélye a szerelmi líra megmentésének a feledéstől, az elrongyolódástól. A szerelmi költészet nehézségeinek meghaladása a hagyományra is rájátszó „temegén”-szerű szomorú, néhol keserű játékosság jegyében.

De ennek az eljárásnak is vannak ismert előzményei, van hagyománya a magyar költészet történetében. Schein Gábor idézi Weöres Sándorról szóló könyvében Weöresnek egy 1933. február 8-án Babits Mihálynak írott levelét, amelyben az akkor fiatal költő arról számol be a mesternek, hogy mostanában kevés verset ír, „de annál több vázlatot és mindenféle töredéket.” Zenei műfajokat próbál behozni a költészetbe. Eldicssekszi, hogy a „szvit”-et már megvalósította, hogy a „szimfónia” elméletével már elkészült, a „preludium”-mal is, de a „fuga”, az „invenció”, a „szonáta” párhuzamát még nem találta meg. Ehhez teszi hozzá a következőket: „Azonkívül egy »giccs« nevű műfajt akarok csinálni, amiben a sláger-romantikát és dzsessz-ritmust próbálom meg-nemesíteni, kicsit nagyképpően uccasarat mímelni a templomtorony gombján és ilymódon a sarat fölcsalogatni: mire fölér, már nem sár lesz, hanem föld.” Weöres Sándor mutat is példát eme „giccs-műfajra”. Egy „giccs-töredéket” ír le a levélben Babits számára: „Hol a dzsessz-muri lesz, – oda fut a dressz meg a fez, – dominó, kimonó, meg a nyílt apacsing, – oda hol a dzsessz-zene lármáz, – oda csoda sok boka csámpáz, – oda csoda-sok toka ring...” Mint-ha Weöres Sándor szándéka visszhangozna Varró Dániel *Szívdezzertjének* verseiben. Ha nem is fordul közvetlenül a giccs felé, vagy enyhébben szólva, az idill felé, versei ott egyensúlyoznak a giccs, az idill, a banális határán. Könnyedségnek mondható ez, a formálás és beszéd lazaságának, a fülbemá-szó dallamra való rájátszásnak, a dalszerű felújításának, ám mindez a formai kultúra magas szintjén, elfeledett formák, például a rimes prózavers, a makadám, a régi típusú képvers nyújtotta formai és nyelvi lehetőségek kihasználá-

lásával, mindezzel együtt a formateremtés szándékával is, mert Varró Dániel az SMS-versekkel, az e-mail szövegekkel új formákat kezdeményez, teljes összhangban mind a beszéd mai, technikai lehetőségeivel, mind pedig a líratörténet megőrzött szilánkjával. Hogy mindezen mély és fájdalmas irónia vonul végig, arról talán nem is kell külön szólni, hiszen arról szólnak Rácz Nóra különös szépségű illusztrációi a könyvben. Szándékosan leegyszerűsített formák és testek szabad mozgása a könyv lapjain, kígyózó megismétlődő vonalvezetés, „szív” és „desszert” együttese rajzolt (talált) jelekben kifejezve.

Losoncz Alpár

Egy kisebbségi a Vajdaságban

Tomislav Žigmanov: *Minimum in maximis. Zapisi s ruba o nerubnome.*
Zagreb, 2007

Tomislav Žigmanov Szabadkán élő filozófus, publicista, a közéletben gyakorta szereplő, bíráló kommentárookra is vállalkozó költő és prózaíró. Egyébiránt a magyar olvasók is találkozhattak már írásaival, például a *Híd* vagy a *Tiszatáj* hasábjain. Ha jól számolok, az esszékönyv, amely itt bemutatásra kerül, a szerző hetedik könyve. Tavaly e könyvet Horvátországban a legjobb, horvát nyelven írt esszékötetnek minősítették, és az értékelőbizottság külön kiemelte témaválasztásának gazdagságát, témáinak sajátosságát és az értelmezés nyelvének kidolgozottságát. Aki elolvassa ezt a könyvet, maga is meggyőződhet arról, hogy a bizottság tagjai helytálló módon formálták meg ítéletüket.

A könyv címe alighanem Adorno *Minima moralia* című művét idézi. Aféle feljegyzéseket tartalmaz, amelyek szétrajzó vonatkozásaik ellenére is, egy meghatározott beállítottságot tükröznek. Hogy világosabb legyenek: a szerző sajátosan megformált diskurzív pozíciója jelenti az írások közös nevezőjét.

Voltaképpen négy részből áll a könyv, és mindegyik rész latin jellel kezdődik: tempus, locus, modus, post scriptum, és ezek az esszék értelmezéseinek támpontjait jelentik. Az *első* rész valójában századfordulós számvetés, filozófiai hangoltságú diagnózis. A szerző leltárt készít a XX. század filozófiai irányulásairól, miközben utalásaival a politika tartományai felé mutat. Žigmanov számára blaszfémia az elmélet, amely hátat fordít a gyakorlatnak. Ugyanakkor melléfog az a beállítottság is, amely a számítgató pragmatizmus nevében az elméletet arra ítéli, hogy igazodjon a gyakorlathoz. Ezért Žigmanov azt teszi, amit tennie kell: az elmélet mélyén rejtőzködő társadalmi gya-

korlatra függeszti tekintetét. Azt gondolja, a gyakorlati filozófia hagyománya iránti vonzódása ékes példa erre, hogy az elmélet a gyakorlat legmagasabbrendű sűrítődése. Nem véletlen, hogy a gyakorlati filozófiával foglalkozó rész előkelő helyet foglal el a kötetben, és e tény nem magyarázható csupán a szerző professzionális érdeklődésével. Inkább e könyv gondolati ívét meghatározó logika jut itt kifejezésre. A szerző gondolkodásmódja bontakozik ki, aki pontosan ismeri saját meggyökerezettségét, meghatározottságának feltételrendszerét, ugyanakkor tisztában kíván lenni azokkal a kormeghatározó filozófiai meggyőződésekkel, amelyek helyzetünk kitapogatását teszik lehetővé.

A *második* rész első írása régi kérdést melegít fel (létezik-e még álom Közép-Európáról?). Teszi ezt azzal a céllal, hogy kritikai lamentációját megjelenítse. Hadd idézzek egy jellegzetes állítássorozatot: „félek, hogy itt a közép-európai tér legdélibb részein már régóta nincs álom Közép-Európáról... Errefelé, Közép-Európa egy nem-átgondolt térként létezik... Nagyon sokáig fennállt itt az a politikai arrogancia, amely nem kívánt szembenézni e kérdésekkel” (48).

E rész *második* tanulmánya (magyarul is napvilágott látott) a kanadai Will Kymlickának, a kortárs multikulturalizmus apostolának Szerbiában való „hirtelenszerű” megjelenésével foglalkozik. „Hirtelen”, „váratlan”, ez itt annyit tesz, hogy inkább eltűrt, mint várva várt. Vendég, aki előtt ugyan nem retesztelték el, ám nagyon óvatosan nyitották meg az ajtót, és akit alig-alig engedtek be a szobába. Abban a reményben nyílt meg az ajtó előtte, hogy e vendég gyorsan távozik. Hogy el lehet feledni, mintha nem is járt volna itt. Žigmanov ugyanis arra céloz, hogy a multikulturalizmus recepciója Szerbiában sohasem forrt ki, jóformán meg sem kezdődött. Minden híresztelés ellenére sem. Dacára a politikai szóvirágoknak. Bírálóiban részesítették a multikulturalizmust, mielőtt megismerték volna. Nem kívántak vele találkozni, ezért híján vagyunk a recepciónak. Kymlicka politikai filozófiájának az értelmezése Žigmanovnak a szerbiai állapotokat illető kritikai kedvét szolgálja, amely e könyv keretein belül, minden bizonnyal, ezen írásban jelenik meg a legrobusztusabb formában. Nem tudok ellenállni a kísértésnek, hogy ne citáljam az egyik jellegzetes passzust: „a kortárs kihívások ritkán, mármint *sporadikusan* érintik a társadalomtudományokban ténykedőket, a tematikai újdonságokat az utóbbi időben a donációk logikája határozza meg, tehát egy probléma tárgygyá tevésének motivációját Szerbiában nem valamely liberális gondolkodó meggyőződése, hanem az adományozott pénz csörgése befolyásolja” (58).

A *második* rész harmadik írása kulcsfontosságú: a szerző diskurzív helyzetéről ad hírt. Általa nyerünk belátást egy beszédhelyzet mibenlétébe. Azaz megtapasztalhatjuk egy peremlétezés beszédmódját. Tárnya a határ paradoxális mivolta, a kizárások és befogadások társadalmi gyakorlata. A határ egyszerre jelent korlátozást, behatároltságot, de teremtő vonatkozást is. A határ egyszerre

akadály és lehetőség is. Hiszen minden azonosságképlet úgy teremt kötődést, hogy behatároltságával teremt és reprodukálja az identitást. A határnak ezen aspektusa megelőzi azt a kérdést, hogy képesek vagyunk-e nyitott azonosságot léteztetni, vagy a zárt identitások foglyai maradunk... A peremen mozgó, a központ hatalmi infrastruktúráját nem élvező ember számára a határok megsokszorozódnak, ő mindenütt határokat tapasztal, és határokba ütközik. Számára a határ-létezésben a korlátok túlsúlyba kerülnek. Mindezen aspektusoknak ott van a geopolitikai-társadalmi kontextusa, ott van a határokbán materializálódó politikai történelem: Szabadka, a határ közelsége, ugyanakkor átjárhatatlansága, a közelség és a távolság geopolitikai játéka.

A peremlétező, persze, elvetheti hivalkodásával a sulykot; itt nem ez történik, Žigmanov pontosan érzékeli az arányokat. Nem állítja a központ uralma helyébe a perem ellenuralmát, nem löki előtérbe az érem túloldalát. Pontosan tudja, hogy ez nem lenne egyéb, mint egy inverz gesztus. Nem enged tehát a szokványos csábításnak, hanem arra irányul, hogy újraírja a kettő, mármint a központ és a perem közötti viszonylatokat.

A *harmadik* rész roppant fontos kérdéskörrel indít. Lényegbevágó ugyanis, hogy e könyv egyik legfontosabb tanulmánya a hovatarozás kérdéskörét járja körül, méghozzá egy Szerbiában élő kisebbségi író szemzőgéből. Aki folytonosan arra kényszerül, hogy önmagát magyarázza, hogy valamilyen elképzelt fórum előtt önmagát igazolja. Aki számára mindig „adódik” a láthatóság tartományából való eltűnés, diskurzív kiszorítás, hiszen „láthatatlanná” válhat *mind* a szerbiai, *mind* a horvátországi, értsd, anyaországi nyilvánosság számára. A szerbiai irodalmi nyilvánosság számára, amennyiben anyanyelvén ír, nem integrálható, nem lehet irodalmi díjak kitüntetettje és címzettje. A horvátországi irodalmi nyilvánosság számára pedig egzotikum marad, amely (aki) immáron egy másfajta kulturális mintákat érvényesítő közeg részévé vált. Kihez tartozik, kikhez tartozhat a kisebbségi író? Vagy, hogy túlvezessem a gondolkodás fonalát az írói létezésen (és hogy megmaradjak a szerző etnikai távlatában): kihez/kikhez tartozott a horvát nemzetiségű Josif Pančić, aki megalapította a Szerb Akadémiát, kihez tartozik a horvát ajkú Frenki Simatović, a hírhedt vörös sapkás, aki meghatározó módon vett részt a kilencvenes évek erőszakexcessusaiban, és aki vádlottként szerepelt a hágai perekben stb.? Valószínűsíthető, hogy mindenki szívesen kisajátítaná az előbbi, és a saját közössége tagjaként tartaná számon, viszont fölöttébb kétséges, hogy ugyanez érvényes-e az utóbbi esetben is?

Minden hovatarozás valamilyen értelemképződéssel függ össze: a hovatarozás mindig értelmi vetületben jelenik meg számunkra. Ezenkívül a hovatarozás megerősítése értékálláspont is: a hovatarozásban mindig valamilyen értékperspektívát tapasztalunk, mert valamilyen értéket jelenít meg számunkra, még ha ez az érték instabil is alkalomadtán. Az író esetében nyilván különös jelentőségű, hogy művének értelemképződését a nyelvi tör-

ténések esztétikai távlatai határozzák meg. Ugyanakkor az írókra, irodalmakra vonatkozó kanonizációs műveletek aligha vonhatók ki az egymással szembeszegülő etikai-nemzeti-politikai ideológiák diskurzív konfliktusából. Aligha kell külön bizonygatnom, hogy Európa azon részén élünk, ahol az irodalmi azonosságképződés *politikailag* értelmezett „telítettsége” áll fenn. Az írók hovatarozása is diskurzív harctere a megosztó-kisajátító stratégiáknak, és a „jugoszláv” irodalomértelmezés különösen sok példát tud erre felsorakoztatni.

Mit is jelent ez? Kisajátítható-e az író? Kisajátítható-e a kisebbségi író? Ki az, aki kisajátíthatja a kisebbségi író? Milyen szerepkonstrukciók állnak fenn a kisebbségi író szempontjából? Žigmanov a következő kritériumokat hozza szóba: az irodalom vonatkozásában az irodalomhoz való tartozás szubsztanciális jellegű, amit nem lehet politikai-ideológiai szempontok függvényévé tenni. Az író az irodalomhoz tartozik. Az irodalom: infrastruktúra, intézményes közvetítettség, újrendeződő intertextualitás, értelmező párbeszéd, a folytonosság és a diszkontinuitás együttese, az elvárások és tapasztalatok viszonylatrendszer, amely a szerzők, olvasók, kritikusok összjátékaként jön létre, létesül, történik. Azaz, az író mindekelőtt szerves része a történő irodalom teremtői-befogadói jelentésképződményeinek, intertextuális-interszjektív alakzatainak. Ahol nem áll fenn az irodalom szervezethez, mondja Žigmanov, az irodalomhoz való hozzátartozás is elmarad. Nem nehéz kitalálni, hogy közben saját közösségére is gondol. A második kritérium szerint az író az olvasóhoz tartozik, ehhez azonban az szükségeltetik, hogy megteremtődjön az olvasóhoz való hozzáférés lehetősége. Más szóval élve: az olvasó is szociokulturális kategória, nem metafizikai kategóriák kivételése, hanem társadalmi erőket összegyűjtő értelmezési pozíció. A harmadik helyen áll a kultúra mércéje, amely e könyvben, helytálló módon, heterogén vonatkozások nyalábjaként áll össze. Különbségtermelői vonatkozásaira helyeződik a hangsúly. Ami nem jelenti azt, hogy a kultúrában ne jönnének létre hegemónikus tendenciák. Hovatovább, felállítható a szabály: minél homogénebb egy kultúra, annál hegemónikusabb a szerkezete. E hegemonia módozatait nem értelmezhetjük, amennyiben nem vesszük figyelembe a nemzeti elv pozícióját a jelenkor körülményei közepette. Mert aligha hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy meghatározott azonosságképletekhez való kötődés kedvezményekkel jár, azaz léteznek olyan kontextusok, amelyek egyenlőtlenül osztják el a kulturális erőforrásokat.¹ Ezért: „a nemzeti elv, mint a hovatarozás legitimációja az irodalom szempontjából másodlagos [...], ám az, ami meghatározza az irodalmat, pontosabban a szervezet és a rendszer, kivételes szerepet játszik az

¹ Žigmanov Vasko Popát említi, aki románul kezdett írni, de később szerb nyelven írt, és szerb íróként vált híressé.

irodalom távlataiban. Márpedig ezek nem neutrálisak nemzeti szempontból. Éppen itt lelünk rá az irodalomban tapasztalható nemzeti elv minimális szuverenitására...” (99).

A *harmadik* rész még két írást tartalmaz. Az első a bűn fogalmát taglalja (a szerbiai helyzet adja ismételten a kontextust), és egy vallásközi párbeszéd feltételeit dolgozza ki. A második írás a várossal foglalkozik, a város pusztulásáról értekezik, és egy városregény olvasatát szövi bele a textusba.

A könyv *negyedik* része leheletfinom reflexiókat gyűjt egybe a félelemről, a szeretetről, az elkülönülésről, az időről. Legtöbbször Heideggert emlegeti a szerző, aligha véletlenül: az időre vonatkozó gondolatai itt is megjelennek, de a szabadkai határlétezés feltételeihez idomítva.

Nos, a szerző vajdasági horvát. E póre tény ily száraz és esetlen közlését nem a kimondás szándéka motiválta. Hanem az a mozzanat, hogy e tény folytonos értelmezése Žigmanov gondolkodásának fősodrában áll. Noha léteznek a szerzőnek olyan könyvei, amelyek a jelen esszékötethez képest sokkal közvetlenebbül tárgyalják a saját közösség politika- és kultúráképző stratégiáit, az itt tárgyalt kötet is bővelkedik idevágó megjegyzésekkel. Továbbá, Žigmanov (ön)megértési érdekeltsége döntően egy kisebbségi helyzethez kötődik, egy történelmi távlatot meghatározó tapasztalatrendszer felméréséhez és az ahhoz kapcsolódó kultúraideológiai-nemzetpolitikai és egyéni identifikációs stratégia kereséséhez, s ezért sem véletlen, hogy korunk dilemmái és az azokra adott válaszkísérletek egy kisebbségi kérdezhorizontban konstruálódnak meg. Milyenek e térben, ahol élünk, a kisebbségi közösségrepresentáció politikai és kulturális mintái? Milyenek az identitásképzés mechanizmusai?

Nem mulaszthatom itt el, hogy megemlítssem Žigmanovot, a lexikoníró, a saját kultúra kitartó archeológusát, a saját kultúra megnyilvánulásainak, minden releváns kulturális tényének szenvedélyes rögzítőjét, az elkötelezett rendszerezőt. És ott van Tomislav Žigmanov, a jogtíprások lejegyzője, a múltban és időnként most is fellángoló kisebbségellenességhez kapcsolódó megnyilvánulások dokumentálója. Megannyi esetben fejtette ki, hogy a vajdasági horvát kultúra híján van az átfogó intézményi infrastruktúrának, ami meghatározott szerepköröket egyének kompetenciakörébe utal. Žigmanovban valóban elevenen él az a gondolat, hogy a hagyomány nem adott, hanem feladott, hogy a hagyomány nem megmentést, hanem folytonos értelmezést igényel. Amikor egyéb, azaz nem ebben a könyvben található írásaiban újrakérdezi a múltat, és hatástörténeti érdeklődést tanúsít, akkor mindig a hagyomány beszédének újfajta megszólaltatása érdekli. A filológiai állhatatosság és hűség mindig kapcsolatban áll a hagyomány jellegének feladottságával.

Igen, elfogultság, etnikumféltség ez, kétségtelenül, méghozzá saját közössége vonatkozásában. Ugyanakkor a szerző rendelkezik olyan kultúrával, értelmezési beállítottsággal, amelyekkel ezt az elfogultságot ellensúlyozza.

Ennek formája a kritikai önértelmezés. Írásaiban ott van az igény, hogy bírálóan mérlegelje saját közösségének problémafeltáró és válaszadó képességeit, hogy fontolgassa, felismeri-e saját közössége a rá szabott lehetőségeket? Ami mindig kockázatot jelent, hiszen a belső kritika megvalósítója magára vállalja az ódiomot, hogy beszédmódját, a kritikát, mint megnyilvánulási formát egységbontónak minősítik. Nem azt követeli Žigmanov, hogy az értelmiséget valamilyen speciális primátus illesse meg, hiszen mélyen meg van győződve arról, hogy az individuális fellépés a közösség teljesítményén alapozódik, de hiszi azt, hogy az individuális felelősség nem szakítható el a kimondás kockázatától. A kritika feszültség, amely idegenné tehet akárkit, és bárkit szembesíthet az adott tapasztalati közösség rosszállásával és gyanúperével. A belül lévő idegenség többlete ez. Úgy is mondhatnánk, hogy Žigmanov a kettős peremléteezést járja körül esszéírásában: kisebbségnek lenni a kisebbségen belül, afféle peremkisebbségiként létezni a határ szorító szomszédságában... Hogyan lehet valaki kisebbségi Szerbiában/Vajdaságban? Hogyan lehet valaki *gondolkodó* kisebbségi, aki nem hagyja, hogy beleragadjon a felkínált-adódó szerepekbe, ugyanakkor kivételesen elkötelezett, ahogy mondtam már, saját közössége iránt? Hogyan lehet *kritikával*, jelesül a kalkuláción túllépő gondolkodással, kinyilvánítani ezt az elkötelezettséget?

Žigmanov észjárása, esszéírása minduntalan feleleveníti e kérdéseket, amelyek minden kisebbségi esetében felszínre kell hogy kerüljenek. Pontosan ebben rejlik a žigmanovi esszévezetés különös jelentősége számunkra is, akik más etnikulturális horizontok vonzásában ténykedünk. Žigmanov beállítottságának ugyanis fontos jegye, hogy írásmódja túlvezet a partikuláris meghatározottságokon, és a törvényszerűre, az univerzálisra (is) irányítja figyelmünket. Az esszékötet szerzője világos okfejtéssel, az esszé hanyatlás- és válságérzékelő logikájával, szituációtudatos kritikai attitűddel nyúl választott kérdéseire. Könyvének egyik tétje a kisebbségi reflexió kibontakoztatásának lehetősége, az el-eltűnő, önmaga létfeltételeit egyre kevésbé megragadó kisebbségi nyilvánosságban. A másik tétje annak a kérdésnek a meggondolása, amely a magaskultúra és a kisebbségi önfenntartás viszonylatát állítja homloktérbe, és kritikai meglátásai itt roppant erőteljeseknek bizonyulnak. A könyv ott válik el hangsúlyosan a köreinkben elszaporodó, az áldozat pózába belemerevedő lamentáció beszédmódjától, hogy feltételeket mérlegel, a kisebbségben való benne-állást a reflektált létezés lehetőségévé kívánja változtatni. A feladat abban áll ugyanis, hogy a kisebbségi létezés feszültségeit ne leplezzük el naiv összehangolásokkal, rövid távú meggondolásokkal, hanem tudatosan kibontsuk. Žigmanov a kisebbségi diskurzus esélyeire kérdez rá. Nem burkol semmit ködfelhőbe. Nem áttolja segítségül hívní az elméletet, és egyensúlyban tudja tartani a partikulárist és az univerzalist. Tanulságos esszékötet ez mindenki számára, aki kisebbségi diskurzusok lehetőségeiről és kisebbségi szerepformákról gondolkodik.